

תקציר

בשנים האחרונות קיימת בארץ ובעולם נטייה לשלב ילדים המוגדרים כבעלי צרכים מיוחדים בחברה הרגילה בכלל ובמסגרות החינוך בפרט. השילוב הוא מושג מערכתי המתייחס לתפיסה חברתית שוויונית הרואה בשונות בין בני אדם ערך חיובי שיש לתמוך בו, לעודד אותו ולטפח אותו (רון, 1988; גורדון, 1995; מרגלית, 2000; Stainback, 1989). בשנת 1988 חוקק חוק החינוך המיוחד המאפשר לילד בעל הצרכים המיוחדים להשתלב בחינוך הרגיל על פי החלטת ועדת ההשמה. כיום, יותר מעשרים שנה מאז חקיקת חוק החינוך המיוחד, ניתן לראות כי הילד עם הצרכים המיוחדים הוא חלק אינטגרלי מנוף החברה הכללית הנצפית בבית הספר. גם בחינוך הבלתי פורמלי אנו רואים את התפתחות השילוב של הילד בעל הצרכים המיוחדים. מחקר זה בא לבחון את פעילות השילוב והשפעתה על חניכי התנועה.

המחקר התמקד בשתי תנועות נוער: תנועת הצופים ותנועת בני עקיבא. בתנועת הצופים הוקמה בשנת 1985 קבוצת צמי"ד (צרכים מיוחדים) הראשונה, בטרם חוקק חוק החינוך המיוחד ולפני שהתפתחה בארץ תוכנית השילוב. מאוחר יותר בשנת 1997 הוקם שבט "יובל" הראשון בתנועת הנוער הדתית בני עקיבא, לחניכים בעלי צרכים מיוחדים הפועלים כחלק מהתנועה ככל שבט אחר. מחקרים מדווחים על עלייה בקשרי ידידות מעורבים בין הילדים המשולבים והמשולבים אחר. מחקרים (Grenot-Scheyer, Staub, Peck & Scwarts, 1998). וכן על כך שלילדים משולבים יש יותר קשרי ידידות מעורבות בהשוואה לילדים עם צרכים מיוחדים שאינם משולבים (Fryxell & Kennedy, 1995). במחקרן של מונק וקליבנסקי (2009) עולה כי רוב החניכים (74%) בשבטים המשולבים קבוצות צמי"ד הסכימו כי בשבט שלהם מתייחסים לחניכי צמי"ד כאל חניכים רגילים (ממוצע 3.9, סולם 1-5).

בהתאם לממצאים אלו, מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון את דעותיהם ועמדותיהם של החניכים בתנועות הנוער בנוגע לתכונות האופי, דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים וכן את עמדותיהם בנוגע למרחק חברתי ושילוב, בתנועות נוער דתיות וחילוניות אשר בהן מתקיים או אינו מתקיים שילוב חניכים עם צרכים מיוחדים.

המזגם כלל 115 חניכים משתי תנועות נוער (בני עקיבא והצופים) מאזורים שונים בארץ. 52 המשתתפים בתנועת הנוער החילונית הצופים ו-63 המשתתפים בתנועת הנוער הדתית בני עקיבא. שתי קבוצות אלה נחלקו לנבדקים שנחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים (62) ולנבדקים שלא

נחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים (53). במחקר השתתפו 42 בנים (36.5%) ו-73 בנות (63.5%) בטווח הגילאים 11-18.

מחקר זה כלל ארבע קבוצות של נבדקים: 1. 35 נבדקים המשתתפים בתנועת הנוער בני עקיבא עם קבוצות שילוב של החינוך המיוחד (שבטי יובל). 2. 28 נבדקים המשתתפים בתנועת הנוער בני עקיבא ללא קבוצות שילוב של החינוך המיוחד. 3. 27 נבדקים המשתתפים בתנועת הנוער הצופים עם קבוצות שילוב של החינוך המיוחד (קבוצות צמי"ד). 4. 25 נבדקים המשתתפים בתנועת הנוער הצופים ללא קבוצות שילוב של החינוך המיוחד.

המחקר כלל חמישה שאלונים לחניכי התנועות: שאלון פרטים אישיים - הפריטים בשאלון זה התייחסו לפרטים ביוגרפיים של המשתתף כגון מין, גיל, מקום מגורים, פרטים לגבי מידת קרבתו לילדים בעלי צרכים מיוחדים והאם בתנועת הנוער בה הוא משתתף יש שילוב חניכים בעלי צרכים מיוחדים. שאלון עמדות - השאלון מבוסס על מחקרם של מונק וקליבנסקי (2009), אשר נסמכו במחקרם על שאלון העמדות של סילר (Siller) בתיקופו הישראלי (Weisel et al, 1988), והותאם במידת הצורך למחקר זה. השאלון מורכב משני תת-שאלונים: שאלון עמדות - שילוב כלפי הילד עם הצרכים המיוחדים ושאלון עמדות - תכונות אופי כלפי הילד עם הצרכים המיוחדים. מטרת השאלון לבחון מהו היחס של משתתפי המחקר כלפי שילוב הילדים עם הצרכים המיוחדים בתנועת הנוער ומה עמדתם לגבי תכונות האופי של הילדים עם הצרכים המיוחדים. שאלון דעות קדומות - השאלון מבוסס על מחקרם של שורצולד וטור-כספא (1977) והותאם במידת הצורך למחקר זה. מטרת השאלון לבחון את המידה שבה משתתפי המחקר מחזיקים בדעות קדומות כלפי ילדים עם צרכים מיוחדים. שאלון תכונות סטריאוטיפיות והערכתן - השאלון מבוסס על מחקרם של שורצולד וטור-כספא (1977) והותאם במידת הצורך למחקר זה. שאלון זה כולל שני חלקים: בחלק הראשון מוצגים למשתתפים 12 תכונות (כגון: "חסרי אינטליגנציה", "מנומסים", "עוינים"). בעבור כל תכונה המשתתפים מתבקשים לציין את אחוז הילדים בעלי הצרכים המיוחדים שתכונה זו מאפיינת אותם. בחלק השני, אשר מוצג בנפרד מחלקו הראשון של השאלון, המשתתפים מעריכים את המידה שבה כל אחת מ-12 התכונות היא חיובית או שלילית. שאלון זה בא לבדוק האם חניכים המשתתפים בתנועות נוער שבהן יש שילוב של חניכים עם צרכים מיוחדים יהיו בעלי ביטויי סטריאוטיפים חיוביים על קבוצת הילדים עם הצרכים המיוחדים. שאלון מרחק חברתי - השאלון מבוסס על מחקרם של שורצולד וטור-כספא (1977) והותאם במידת הצורך למחקר זה. שאלון זה בודק את הנכונות של המשיב להתנהגות מסוימת ולא את ההתנהגות ממש. השאלון כולל שישה היגדים המבטאים רמות שונות של נכונות למגע עם ילדים

בעלי צרכים מיוחדים (כגון: "נכונות ללמוד עם ילד עם צרכים מיוחדים", "נכונות לגור בשכונות למשפחה עם ילד עם צרכים מיוחדים"). שאלון זה בא לבדוק האם חניכים המשתייכים לתנועות נוער שבהן יש שילוב של חניכים עם צרכים מיוחדים יהיו בעלי נכונות גבוהה יותר להתנהגויות בקרב קבוצת הילדים עם הצרכים המיוחדים.

תוצאות המחקר: ההשערה הראשונה שנבחנה בעבודה זו עסקה בדעותיהם ובעמדותיהם של שתי קבוצות המחקר (נחשפו / לא נחשפו) כלפי ילדים עם צרכים מיוחדים. השערת המחקר הייתה כי יימצאו דעות ועמדות חיוביות יותר בקרב חניכים השייכים לסניפים שבהם ישנן קבוצות שילוב של חניכים עם צרכים מיוחדים, מאשר בקרב חניכים שמשתייכים לסניפים נוער אשר בהם אין קבוצות שילוב של חניכים עם צרכים מיוחדים. תוצאות המחקר העלו כי ההשערה אוששה. ממוצעי הנבדקים שנחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים גבוהים יותר מאשר אלה שלא נחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים, בנוגע לעמדות כלפי תכונות אופי שליליות ומרחק חברתי. מתוצאות המחקר עולה כי חניכים שנחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים יהיו בעלי דעות ועמדות חיוביות יותר ובעלי מרחק חברתי קטן.

ההשערה השנייה עסקה בהבדלים בין שתי קבוצות המחקר (נחשפו / לא נחשפו) בדעות קדומות, ביטויים סטריאוטיפיים, מרחק חברתי ושילוב כלפי ילדים עם צרכים מיוחדים. השערת המחקר הייתה כי בקרב חניכים המשתייכים לסניפים שבהם אין קבוצות שילוב של חניכים עם צרכים מיוחדים יהיו ביטויים סטריאוטיפיים ודעות קדומות קיצוניות ושליליות יותר המתייחסות לקבוצת הילדים עם צרכים מיוחדים וכן נכונות פחותה לשילוב ומרחק חברתי גדול מאשר בקרב חניכים שמשתייכים לסניפים שבהם ישנן קבוצות שילוב של חניכים עם צרכים מיוחדים. ממצאי המחקר הצביעו על הבדל מובהק: חניכים שלא נחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים יהיו בעלי דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים שליליים כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים, וכן יהיו בעלי מרחק חברתי גדול ופחות נכונות לשילוב חניכים עם צרכים מיוחדים.

ההשערה השלישית עסקה בקשרים בין משתני המחקר. השערת המחקר הייתה כי יימצא קשר בין משתני המחקר - תכונות אופי, דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים - ובין שילוב ומרחק חברתי. ככל שתכונות האופי, הדעות הקדומות והביטויים הסטריאוטיפיים שליליים יותר, כך תהיה פחות נכונות לשילוב והמרחק החברתי גדול יותר. ממצאי המחקר הצביעו על קשר חיובי מובהק בין דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים ובין מרחק חברתי ושילוב. נמצא כי חניכים

בעלי דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים שליליים כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים יהיו בעלי מרחק חברתי גדול ופחות נכונות לשילוב חניכים עם צרכים מיוחדים.

שאלת המחקר שנבחנה בעבודה זו עסקה בהבדלים בין תנועות הנוער המשתתפות במחקר (בני עקיבא/ הצופים) בדעותיהם ועמדותיהם של החניכים כלפי ילדים עם צרכים מיוחדים. שאלת המחקר הייתה האם יימצאו הבדלים בין סניפים שבהם יש שילוב של חניכים בעלי צרכים מיוחדים בתנועת נוער דתית (שבט יובל, בני עקיבא) ובין סניפי תנועת נוער חילונית שבהם יש שילוב של קבוצות חניכים בעלי צרכים מיוחדים (צמ"ד, הצופים)? מתוך תוצאות המחקר עולה כי תפיסת החניכים בתנועת הנוער החילונית והדתית חיובית בלי הבדל מובהק ברוב הממדים שנבדקו: דעות קדומות, ביטויים סטריאוטיפיים, שילוב ומרחק חברתי. בבדיקת תכונות האופי נמצא כי חניכי תנועת הנוער החילונית תופסים באופן חיובי יותר את החניכים עם הצרכים המיוחדים מאשר חניכים בסניפים הדתיים.

בהתבסס על הסקירה הספרותית בנושא ועל הממצאים שעלו מן המחקר נמצא כי לאחר התנסות בפועל בשילוב, עמדות המעורבים בשילוב הופכת חיובית יותר (Avramidis, Bayliss & Buden, 2000). גם במחקרן של מונק וקליבנסקי (2009) עולה כי רוב החניכים שנחשפו לשילוב חניכים עם צרכים מיוחדים ציינו כי אינם מתרחקים מחניכים עם צרכים מיוחדים כלל ורוצים לעזור להם במידה רבה או רבה מאוד. בהתאם לציפיות, נמצא במחקרנו הבדל מובהק ביחס החניכים בתנועות הנוער כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים, בין חניכים שנחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים ובין חניכים שלא נחשפו, בשלושת הממדים: עמדות כלפי תכונות אופי שליליות, דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים. בדומה לכך עולה במחקר של כהן (2004) כי חברי קבוצת המחקר שהשתתפו בתוכנית התערבות לשינוי עמדות כלפי אנשים עם נכויות הביעו עמדות חיוביות יותר כלפי אנשים עם נכויות. כלומר, לאורך זמן העמדות הפכו חיוביות יותר עם מתן הידע על נכויות והמגע עם אנשים עם נכויות. תיאוריית המגע של Allport (1954) תומכת את השערות המחקר. על פי תיאוריה זו, ככל שמעצים המגע הבין-קבוצתי כך פוחתים הדעה הקדומה, הכעסים והמתחים הבין-קבוצתיים ומתרחש צמצום משמעותי בדעות הקדומות, במתחים ובעימותים הבין-קבוצתיים באמצעות יצירת אינטראקציות בין חברי קבוצות שונות. תיאוריה זו מחזקת גם את מטרת המחקר השנייה העוסקת בעמדות השילוב ובמרחק החברתי בקרב חניכים בתנועות נוער כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים בסניפים שבהם ישנם חניכים עם צרכים מיוחדים וכאלו שלא. ממחקרנו עולה כי בסניפים שבהם חניכי התנועה נחשפו לחניכים עם צרכים מיוחדים

קיים מרחק חברתי קטן יותר ויש נכונות גבוהה יותר להתנהגויות בקרב קבוצות החניכים עם הצרכים המיוחדים, מאשר בסניפים שבהם לא הייתה חשיפה לחניכים עם צרכים מיוחדים.

שאלת המחקר בודקת האם יימצאו הבדלים בין תנועת נוער דתית לחילונית בנוגע לדעות ועמדות החניכים כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים. שתי תנועות הנוער שהשתתפו במחקר חורות על דגלן ערכים חברתיים ומוסריים הכוללים בין היתר: נתינה, מעורבות חברתית וקבלת השונה. מהמחקר עולה כי לא קיימים הבדלים מובהקים בין תנועות הנוער בנכונות לשילוב ובמרחק החברתי. כמו כן לא נמצאו הבדלים מובהקים ביתר המדדים שנבדקו: דעות קדומות, ביטויים סטריאוטיפיים והערכת תכונות בין שתי התנועות. לשתי תנועות הנוער שהשתתפו במחקר מערך הדרכה מובנה ומותאם למדריכי הקבוצות של החניכים עם הצרכים המיוחדים. מחקרים מצביעים על כך שככל שניתנים יותר הדרכה ומשאבים עמדת המדריכים והחניכים הופכת חיובית יותר כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים (Avramidis, 2000). הבדל מובהק אחד בלבד נמצא בנוגע לממד של עמדות תכונות אופי שליליות. נמצא כי בקרב תנועת הנוער החילונית עמדות חיוביות יותר בהקשר לעמדות של תכונות אופי שליליות מאשר בתנועת הנוער הדתית. הבדל זה ניתן להסביר בוותק התנועה בפעילות שילוב החניכים עם הצרכים המיוחדים. התנועה החילונית התחילה להפעיל את מערך השילוב כ-12 שנים מוקדם יותר מהתנועה הדתית.

דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים, מרחק חברתי ושילוב: במחקר הנוכחי נמצא קשר בין חשיפת החניכים לחניכים עם צרכים מיוחדים ליחסם ועמדותיהם כלפי החניכים עם הצרכים המיוחדים. עוד נמצא כי קיים קשר חיובי מובהק בין דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים למרחק חברתי ושילוב. ניתן לומר כי נבדקים בעלי דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים שליליים כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים, יהיו בעלי מרחק חברתי גדול ופחות נכונות לשילוב חניכים עם צרכים מיוחדים. וכן, נבדקים שהם בעד שילוב חניכים עם צרכים מיוחדים יהיו בעלי מרחק חברתי קטן יותר, כלומר חניכים אלו יהיו בעלי נכונות גבוהה יותר להתנהגויות בקרב קבוצת הילדים עם הצרכים המיוחדים.

גיל הנבדק ומגדר: במחקרנו ניתן לראות כי נמצאו הבדלים מובהקים בין הגיל ובין תכונות אופי שליליות, דעות קדומות, ביטויים סטריאוטיפיים, מרחק חברתי ושילוב. כך שככל שגיל הנבדק גדול יותר, כך יש פחות עמדות תכונות אופי שליליות כלפי חניכים בעלי צרכים מיוחדים. וכן מופיעות פחות דעות קדומות וביטויים סטריאוטיפיים כלפי חניכים עם צרכים מיוחדים. כמו כן, ככל שגיל הנבדק עולה המרחק החברתי קטן והנכונות לשילוב גדלה. בנוסף לכך, נמצאה תרומה

מובהקת למגדר. נמצא כי המרחק החברתי בקרב נשים קטן יותר וכן עמדותיהן כלפי שילוב חיוביות יותר.

לסיכום, ממצאי מחקר זה מדגישים את חשיבות שילוב הילד עם הצרכים המיוחדים בתנועות הנוער השונות להפחתת עמדות, תפיסות והתנהגויות שליליות בקרב חניכי התנועה. דעותיהם ועמדותיהם של חניכים בקבוצות שבהן מתקיים שילוב נמצאו חיוביות יותר מאשר בקרב חניכים שלא נחשפו לפעילות השילוב. חשיבות המחקר היא חינוכית-חברתית, והוא עשוי לתרום להבנה מעמיקה יותר של השילוב והשלכותיו החברתיות במערכת החינוך הבלתי פורמלית. בזכות כך אולי תתפתח תופעת השילוב בחינוך הבלתי פורמלי בשאר תנועות הנוער, וילדים נוספים בעלי צרכים מיוחדים יזכו לפעילות פנאי שאינם חשופים אליה כרגע וירחיבו את מעגל החברים המצומצם שלהם. כל זאת על מנת לשפר את איכות חייהם ולאפשר להם את הכבוד והשוויון שהם ראויים להם.